

Vasile PAVEL

Redactarea hărților motivaționale – metodă inovatoare în geografia lingvistică

V. P. – prof. univ., dr. hab., Institutul de Filologie al AȘM, Chișinău. Autor a 25 de cărți (unele în colab.), între care *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea a doua, 1973; *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. I-II, 1993-1998, vol. III-IV, 2002-2003. Colaborează la elaborarea *Atlasului lingvistic romanic*, Roma, 1995-2009, vol. I-III, a *Atlasului limbilor Europei, șapte fascicule*, 1985-2007, a *Atlasului dialectologic carpatic comun*, în șapte volume, 1998-2003. Autor a patru monografii.

Motivația cuvintelor în momentul creării acestora face parte din procesul complex al identificării, reflectării și desemnării lucrurilor. Inovațiile lexicale sunt rezultatul unor activități individuale. În remarcabila sa monografie *Sincronie, diacronie și istorie*, Eugeniu Coșeriu a arătat că limba funcționează și se percepe în vorbire. Savantul român lua acest fapt ca bază a întregii teorii a limbii, ceea ce înseamnă să pornească de la cunoscuta afirmație a lui W. von Humboldt că limbajul nu este *ergon* (produs), ci *energia* (activitate). E. Coșeriu ia această teză drept fundament epistemologic. Limbajul este definit astfel ca o „*activitate creatoare de semne*”, și nu ca „*activitate care întrebuințează semne (gata făcute)*” [Coșeriu: 1997, 41-43].

The present paper deals with the elaboration and the interpretation of the motivational linguistic maps – an innovating method of studying the motivation of the words. Such maps were first included in the *Atlas linguarum Europae* (ALE), then in the *Atlas linguistique roman* (ALiR), the only interpretative linguistic atlases up to the present. ALE and ALiR offer new possibilities for the contrastive-typological study of the languages spoken in Europe since they allowed to establish a “common mentality” at people speaking different idioms.

Keywords: interpretative linguistic atlas, internal form, motivational linguistic map, motivational linguistics, motivation, motivating sign.

Lingvistica vorbirii, în concepția lui E. Coșeriu, ține cont nu numai de principiile generale ale „gândirii în vorbire”, ci și de principiile de cunoaștere a lucrurilor, plecând de la „posibilitățile limbii în desemnarea, în numirea lucrurilor în situații concrete”. Momentul când s-a creat un cuvânt este, în opinia lui Eugeniu Coșeriu, „actul poetic”. Anume „când s-a făcut” un cuvânt, nu „când s-a întrebuințat” [Coșeriu: 1996, 19, 49].

Inovația este astfel expresia libertății de creativitate a vorbitorului. Dar e necesar să precizăm că inovația, fiind individuală, nu înseamnă că totdeauna a făcut-o un singur subiect. Inovația e tot individuală chiar dacă au făcut-o, în mod independent, mai mulți subiecți. Hărțile lingvistice ne demonstrează că un cuvânt nou-creat se poate răspândi din diverse centre de iradiere (din diverse puncte cartografice) când sunt condiții asemănătoare.

Onomasiologia (teoria nominației) cercetează crearea cuvintelor și a sintagmelor nominative în strânsă legătură cu identificarea de către vorbitor a reprezentărilor (imaginilor senzoriale) ale obiectelor, evocate mintal, deseori în absența lor, pe baza percepțiilor anterioare. Astfel, în timpul căutării numelui pentru noul obiect – o necesitate în procesul comunicării –, omul compară, involuntar, prin intermediul asociației de idei, noul obiect cu imaginea percepută anterior a obiectului vechi. În acest fel este găsit, în baza asocierii de formă, de funcție sau de contiguitate, semnul caracteristic comun pentru lucrurile omogene sau aparent asemănătoare. În consecință, este găsit și cuvântul care denumește vechiul obiect. Atare cuvânt e folosit și pentru noul obiect. Derivatele afixale iau naștere din alte semne glotice (scrumieră < scrum + suf. -ieră). La fel și în cazul derivatelor semantice (mălai „porumb” < mălai „mei” – în graiul maramureșean). Derivatele sunt cuvinte motivate. Legătura între cuvântul derivat (motivatul) și cel primar (motivantul) este transparentă.

Hărțile lingvistice motivaționale sau de motivație au apărut, mai întâi, în *Atlasul limbilor Europene* (*Atlas Linguarum Europae*, abreviat ALE), iar apoi și în *Atlasul lingvistic romanic* (*Atlas linguistique roman*, ALiR). ALE și ALiR sunt primele atlase interpretative și, până în prezent, unele proiecte de cercetare de o asemenea anvergură.

Atlasul limbilor Europei, publicat până acum în nouă volume (1983-2015), este un atlas interpretativ, care utilizează deopotrivă metode tradiționale și inovatoare. Printre cele dintâi trebuie menționate onomasiologică și semasiologică. În schimb, redactarea hărților de motivație este o „metodă inovatoare de interpretare” a datelor lexicale. Ea merge dincolo de interesul pentru etimologie și caută „cauzele, motivația desemnării anumitor obiecte” [Viereck: 2003-2004, 328].

Atlasul limbilor Europei cuprinde răspunsuri (cuvinte, sintagme nominative) dintr-o rețea de 2631 de localități anchetate, din cadrul celor șase familii de limbi existente pe teritoriul european, din Islanda până la munții Ural: indo-europene, altaice, semitice, uralice, cauziene, la care se adaugă basca. Este primul atlas lingvistic continental, ale cărui frontiere sunt doar cele geografice. Acest atlas este un proiect inițiat acum patru decenii. La cea mai recentă întrunire a Comitetului editorial, ținută la Sofia (Bulgaria), în luna mai 2015, au fost prezentate și discutate câteva hărți, cu interpretările de rigoare, destinate a fi publicate în volumul 10. De vreo 12 ani președintele Atlasului este profesorul Nicolae Saramandu (București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române).

Hărțile onomasiologice și motivaționale sunt consacrate lexicului, cuprinzând date referitoare la sfere semantice precum fenomene atmosferice, plante, animale, configurația terenului, ocupații omenești, familia etc.

Atlasul limbilor Europei și *Atlasul lingvistic romanic* deschid noi orizonturi pentru studiul contrastiv-tipologic al limbilor. ALE și ALiR oferă „o tipologie” riguroasă a limbilor vorbite în Europa, în temeiul constatării, de către autorii elaborării și interpretării hărților, a unei „mentalități comune” la vorbitorii de idiomuri diferite. Înțelegerea acestei probleme decurge astfel din studiul motivației cuvintelor, ale căror rădăcini (baze onomasiologice) țin de epoci străvechi. Interesul științific pentru investigațiile privind fenomenul motivației este ilustrat în baza hărților lingvistice motivaționale, acestea cuprinzând variate și multiple răspunsuri înregistrate de la informatori, analizate și comentate pe larg de către autorii ALE.

Cunoscutul lingvist italian Mario Alinei semnează în acest sens mai multe studii, printre care și cel cu privire la denumirile curcubeului [Alinei: 1997].

Nicolae Saramandu și Manuela Nevaci constată că în dialectele europene, la originea motivației termenilor pentru „spic” stau două motive de bază (două tipuri de motivație):

- 1) „ascuțit, tăios”, „țepos, spinos”, tip caracteristic limbilor indo-europene, și
- 2) „cap, capăt, proeminență, vârf”, tip caracteristic, în general, limbilor neindo-europene [Saramandu, Nevaci: 2005-2007].

Atunci când motivația devine netransparentă, apare fenomenul „re-motivării”, precum în fr. *tête* „cap” (< lat. *testa*), la fel, în engl. *head*, la origine: „cap” [*Idem*, 223].

Referindu-se la aspectele motivaționale în harta „Caiet” din ALE, Manuela Nevaci și Carmen Ioana Radu (București) consemnează nouă tipuri de motivație, luându-se în seamă, bineînțeles, istoria cunoașterii scrisului, și anume:

- 1) „împăturit în patru”, ceea ce înseamnă la origine „pergament împăturit în patru” (suport material pe care se scria). În Europa, limbile în care se scria în Antichitate erau greaca și latina. De la aceste două mari limbi de cultură s-a și pornit cercetarea denumirilor pentru „caiet”. În greaca actuală, cel mai răspândit termen este *tetradion*, formă diminutivală din termenul vechi grecesc *tetras* „patru” (deci, pergament împăturit în patru). Acesta este „primul strat etimologic și, totodată, motivațional” [Nevaci, Radu: 2012, 310].

Alte tipuri (motive): 2) „a păstra laolaltă, a coase” (al doilea strat etimologic și motivațional); 3) „scoarță de copac”; 4) „a scrie”; 5) „hârtie”; 6) „cămașă, teacă” etc. [*Idem*, 312-317].

În baza hărții „Miriapod”, pe care acum două decenii am elaborat-o pentru *Atlasul lingvistic romanic*, vol. al II-lea, s-a constatat că în limbile romanice din Europa la originea motivației se află motivemul „(animal) cu multe perechi de picioare, lăbuțe”, cf.: fr. *mille-pattes*, *millepieds*, it. *centogambe*, sp. *siemies*, cat. *centcomes* ș. a. [Pavel, Berejan: 2001, 319-337].

Hărțile de motivație din ALE și ALiR oferă un model de interpretare pentru hărțile din atlasele naționale și regionale, inclusiv pentru studiul varietății și similitudinii motivației în procesul desemnării obiectelor.

Motivația e pusă în legătură cu forma internă ca manifestare abstractă a semnului reprezentării obiectului, cu asociația de idei și cu percepția unei posibile unități a lucrurilor. Formele interne pot fi dintre cele mai diverse. Cf. pentru „craniu” cuvintele cunoscute în graiurile de la est și nord de Prut: *tigvă* (< bg., sb. *ticva* „dovleac”, comp. și ucr. *ticva*, rus. *tâcva*; *scăfârlie* (< *scafă*), *curcubetă*, *veșcălie*, *oala capului*, *bostan*). Aceste exemple vorbesc despre faptul că varietatea diatopică în domeniul lexicului este determinată în bună măsură de diversitatea reprezentărilor metaforice, care au stat la baza formării unităților lexicale, „Limba unui popor este expresiunea modului de a simți și de a vedea lumea” [Șăineanu: 1887, 134]. Forma internă a cuvântului *florar*, numele popular al lunii mai, indică motivul pentru care luna mai este numită *florar*: în concepția vorbitorilor de limbă română mai e luna florilor.

Variația de forme interne abundă la nivelul imaginilor primare concrete. Pentru capitolul (discul) florii-soarelui, în care sunt împlântate semințele, în graiurile de la est și nord de Prut au fost atestați peste 35 de termeni (baze onomasiologice): *táblă* (după *tablá* „tavă de servit”, cu accentuare modificată), *pălărie*, *căciulă*, *cușmă*, *șleapcă*, *caschetă*, *cap*, *căpățână*, *pită*, *turtă*, *sită* ș. a., toate aceste lexeme fiind urmate de determinante (caracteristici onomasiologice): *pălărie de răsărită*, *turtă de soreancă* etc., care precizează sensul termenilor indicați mai sus [ALM, II/2: 1973, h. 921]. Prin urmare, varietatea de termeni o constatăm la nivelul motivului = al semnului motivant concret (*pălărie de răsărită*, *căciulă*, *pită*, *turtă de soreancă*), dar este similară la nivelul motivemului – al tipului de semn motivant, exprimat prin formula-tip „obiect rotund și plat” plus numele plantei în general. *Motivemul aparține nivelului emic (al abstracției) și corespunde unei clase de semne motivante similare.*

Pentru aprofundarea investigațiilor în domeniul teoriei motivației, implementarea metodei inovatoare de redactare și interpretare a hărților lingvistice de motivație oferă posibilități enorme. Sunt încercări de a pune în practică și termeni noi: *iconimie* pentru motivație, *iconim* pentru motivant, *iconomastică* pentru disciplina științifică în devenire, *lingvistică motivațională*, termen utilizat mai des în lingvistica românească.

Bibliografie

1. ALM, II/2 = *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea 2. *Lexicul: Corpul omenesc. Familia de Vasile Melnic; Agricultura de Vasile Pavel*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1973.
2. M. Alinei, *Magico-Religious Motivation in European Dialects: a Contribution to Archaeolinguistics*. În: *Dialectologia et Geolingvistica*, 1997, nr. 5, p. 3-30.
3. Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală. Interviu realizat de Nicolae Saramandu*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.
4. Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Editura Enciclopedică, București, 1997.
5. Emanuela Nevaci, Ioana Radu, *Aspecte motivaționale în harta „caiet” din Atlas linguarum Europe (ALE)*. În: *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 16-17 sept. 2010)*: Argonaut, Scriptor, 2012.
6. Vasile Pavel, Silviu Berejan, *Les designation du mille-pattes*. În: *Atlas Linguistic Roman (ALiR). Vol. al II-lea. Commentaries*. Roma: Instituto Poligrafico e Lecca dello Stato, Libreria dello Stato, 2001, p. 319-337.
7. N. Saramandu, E. Nevaci, *Hărți lingvistice motivaționale*. În: *Fonetică și Dialectologie*, 2005-2007, nr. XXIV-XXVI, p. 221-228.
8. L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*. Tipografia Academiei Române, București, 1887.
9. W. Viereck, *Atlasul limbilor Europei (Atlas Linguarum Europae)*. În: *Fonetică și Dialectologie*, 2003-2004, nr. XXII-XXIII, p. 327-332.